פרשת לך לך

פרק יב (א) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ׃ **(ב)** וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה׃ **(ג)** וַאֲבָרְכָה מְבָרֲכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה׃ **(ד)** וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְקֹוָק וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן׃

רש"י

יב:א לך לך - להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם:

יב:ב והיה ברכה - הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. דבר אחר ואעשך לגוי גדול זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ולא בהם:

מארצך - והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו התרחק עוד משם וצא מבית אביך:

אל הארץ אשר אראך - לא גלה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו, ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו (בראשית כב ב) את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, כיוצא בו (כב ב) על אחד ההרים אשר אומר אליך, כיוצא בו (יונה ג ב) וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך:

יב:ג ונברכו בך כל משפחות האדמה - יש אגדות רבות, וזהו פשוטו אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח (בראשית מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה:

רמב"ן (המשך)

בצאתם מאור כשדים. ומפני זה אמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (להלן כ יג), כי היה תועה כשה אובד:

ויתכן לומר כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו, והאמין כי "אל הארץ אשר אראך" ירמוז לו על ארץ כנען, או על כולה, או על אחת מכל הארצות האל, ושם פניו אל כלל ארץ כנען, כי שם הארץ אשר יראנו באמת:

יב:ב מדוע לא פירשה התורה את זכויות אברהם

והיה ברכה - אתה תהיה הברכה, אשר יתברכו בך לאמר "ישימך אלהים כאברהם". והוסיף עוד כי כל משפחות האדמה יתברכו בו, לא אנשי ארצו בלבד. או ונברכו בך, שיהיו מבורכים בעבורו:

והנה זאת הפרשה לא בארה כל הענין, כי מה טעם שיאמר לו הקדוש ברוך הוא עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא היתה כמוהו בעולם, מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלהים או צדיק תמים, או שיאמר טעם לעזיבת הארץ, שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת קרבת אלהים. ומנהג הכתוב לאמר התהלך לפני ותשמע בקולי ואיטיבה עמך כאשר בדוד ובשלמה, וכענין התורה

רמב"ן

יב:א היכן נצטווה אברם "לך לך" – חרן או אור כשדים

מארצך וממולדתך - כתב רש"י והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן, אלא כך אמר לו הקדוש ברוך הוא, התרחק עוד מבית אביך. ורבי אברהם פירש וכבר אמר השם אל אברם לך לך מארצך, כי הדבור הזה היה בעודנו באור כשדים, ושם צוהו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו אשר שם. ואיננו נכון, כי אם היה כן היה אברם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים, ותרח אביו ברצון נפשו הלך עמו, והכתוב אמר (לעיל יא לא) ויקח תרח את אברם בנו, יורה כי אברם אחרי אביו ובעצתו יצא מאור כשדים ללכת ארצה כנען, ועוד כי הכתוב שאמר (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען, היה ראוי שיאמר "ואקח את אביכם את אברהם מאור כשדים ואולך אותו בכל ארץ כנען", כי משם לוקח ושם נצטוה בזה:

ועוד יקשה עליהם, כי אברהם בצוותו את אליעזר לקחת אשה לבנו אמר לו כי אל ארצי ואל מולדתי תלך (להלן כד ד), והוא הלך אל ארם נהרים אל עיר נחור (שם כד י), אם כן היא ארצו ומולדתו, ושם נאמר (בפסוק לח) אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי, כי שם בית אביו ומשפחתו שהיא מולדתו, לא כאשר השתבש רבי אברהם לומר אל ארצי חרן, ומולדתי אור כשדים. והנה הוא האומר כאן כי באור כשדים נאמר לו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, והנה לו ארצות רבות:

אבל העיקר כבר ידעת אותו ממה שכתבנו בסדר שלפני זה (יא כח), כי חרן היא ארצו, ושם מולדתו, והיא ארץ אבותיו מעולם, ושם נצטוה לעזוב אותם. וכך אמרו בבראשית רבה (לט ח) לך לך, אחת מארם נהרים ואחת מארם נחור:

וטעם להזכיר "ארצך וממולדתך ובית אביך", כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשיש שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקדוש ברוך הוא:

אל הארץ אשר אראך - היה נודד והולך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, אז נתקיים "אל הארץ אשר אראך", ואז נתעכב וישב בה. ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען, לא להתישב בה, כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטוה, אלא שאחז צדיק דרכו דרך ארץ כנען, כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחלה

(ה) וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן וַיֵּצְאוּ
לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן׃ (ו) וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ׃
(ז) וַיֵּרָא יְקוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקוָק הַנִּרְאֶה אֵלָיו׃ (ח) וַיַּעְתֵּק
מִשָּׁם הָהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אָהֳלָה בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקוָק וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְקוָק׃
(ט) וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה׃ {פ} (י) וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי־כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ׃

רש"י

יב:ה אשר עשו בחרן - שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאום. ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם, כמו (שם לא א) עשה את כל הכבוד הזה, (במדבר כד יח) וישראל עושה חיל, לשון קונה וכונס׃

יב:ו עד מקום שכם - להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם׃

יב:ח אהלו - אהלה כתיב, בתחלה נטה את אהל אשתו ואחר כך את שלו׃

יב:י רעב בארץ - באותה ארץ לבדה, לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקדוש ברוך הוא שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו משיאו לצאת ממנה׃

רמב"ן (המשך)

השדה עצבים. ונכון הוא. ואני מוסיף כי החזיק אברהם במקום ההוא תחלה, וקודם שנתן לו את הארץ, נרמז לו מזה כי בניו יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו, וקודם היות עון יושב הארץ שלם להגלותם משם. ולכן אמר והכנעני אז בארץ - וכאשר נתן לו הקדוש ברוך הוא הארץ במאמר, אז נסע משם ונטע אהל בין בית אל ובין העי, כי הוא המקום אשר כבש יהושע בתחלה׃

ויתכן שהזכיר הכתוב והכנעני אז בארץ - להורות על ענין הפרשה, לומר, כי אברם בא בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו, ועבר עד מקום שכם, והכנעני הגוי המר והנמהר אז בארץ, ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לה׳, ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם ונתן לו הארץ, וסרה יראתו כי כבר הובטח בארץ אשר אראך, ואז בנה מזבח לה׳ לעבדו בפרהסיא׃

יב:י ירידת אברהם למצרים – רמז לגלות, וחטאו בשגגה

ויהי רעב בארץ - הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת, והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו, והקב״ה נקם נקמתם בנגעים גדולים, והוציאו משם במקנה בכסף ובזהב, וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם׃

ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ, והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר (שמות א כב) וכל הבת תחיון, והקב״ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבד מאד, והחזיקו בהם

רמב"ן

כולה אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו ג), אם שמע תשמע בקול ה׳ אלהיך (דברים כח א). וביצחק אמר בעבור אברהם עבדי (להלן כו כד). אבל להבטיחו בעבור יציאת הארץ אין בו טעם׃

אבל הטעם, מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב״ה, והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן, אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה, שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה׳ בארץ הנבחרת, ושם יגדל שמו ויתברכו בו הגוים ההם, לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו, ושמו אותו בבור או בכבשן האש. ואמר לו שיברך מברכיו ואם יחיד מקללו יואר, וזה טעם הפרשה. אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה, כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחדשו׃

יב:ו "מעשה אבות סימן לבנים" – יסוד פרשיות האבות

ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם - אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו׃

ודע כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון, תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים. ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות כמאמר ירמיהו שצוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל וגו׳ (ירמיה נא סג סד). וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת (מ״ב יג טז - יז), ויאמר אלישע ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה׳ וחץ תשועה בארם. ונאמר שם (פסוק יט) ויקצוף עליו איש האלהים ויאמר להכות חמש או שש פעמים אז הכית את ארם עד כלה ועתה שלש פעמים תכה את ארם׃

ולפיכך החזיק הקדוש ברוך הוא את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו, והבן זה. ואני מתחיל לפרש הענינים בפרט בפסוקים בעזרת השם׃

ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם - היא עיר שכם, כן זה שם המקום ההוא. ושכם בן חמור על שם עירו נקרא. וכתב רש״י נכנס לתוכה עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבואו מן

(יא) וַיְהִי֙ כַּאֲשֶׁ֣ר הִקְרִ֔יב לָבֹ֖וא מִצְרָ֑יְמָה וַיֹּ֨אמֶר֙ אֶל־שָׂרַ֣י אִשְׁתֹּ֔ו הִנֵּה־נָ֥א יָדַ֖עְתִּי כִּ֣י אִשָּׁ֣ה יְפַת־מַרְאֶ֑ה אָֽתְּ׃ (יב) וְהָיָ֗ה
כִּֽי־יִרְא֤וּ אֹתָךְ֙ הַמִּצְרִ֔ים וְאָמְר֖וּ אִשְׁתֹּ֣ו זֹ֑את וְהָרְג֥וּ אֹתִ֖י וְאֹתָ֥ךְ יְחַיּֽוּ׃ (יג) אִמְרִי־נָ֥א אֲחֹתִ֖י אָ֑תְּ לְמַ֨עַן֙ יִֽיטַב־לִ֣י
בַעֲבוּרֵ֔ךְ וְחָיְתָ֥ה נַפְשִׁ֖י בִּגְלָלֵֽךְ׃ (יד) וַיְהִ֗י כְּבֹוא֙ אַבְרָ֣ם מִצְרַ֔יְמָה וַיִּרְא֥וּ הַמִּצְרִ֖ים אֶת־הָאִשָּׁ֣ה כִּֽי־יָפָ֥ה הִ֖וא מְאֹֽד׃ (טו)
וַיִּרְא֤וּ אֹתָהּ֙ שָׂרֵ֣י פַרְעֹ֔ה וַיְהַלְל֥וּ אֹתָ֖הּ אֶל־פַּרְעֹ֑ה וַתֻּקַּ֥ח הָאִשָּׁ֖ה בֵּ֥ית פַּרְעֹֽה׃ (טז) וּלְאַבְרָ֥ם הֵיִ֖יטִיב בַּעֲבוּרָ֑הּ וַיְהִי־לֹ֣ו
צֹאן־וּבָקָר֩ וַחֲמֹרִ֨ים וַעֲבָדִ֜ים וּשְׁפָחֹ֗ת וַאֲתֹנֹ֥ת וּגְמַלִּֽים׃ (יז) וַיְנַגַּ֤ע יְקֹוָק֙ אֶת־פַּרְעֹ֔ה נְגָעִ֥ים גְּדֹלִ֖ים וְאֶת־בֵּיתֹ֑ו עַל־דְּבַ֖ר
שָׂרַ֥י אֵֽשֶׁת־אַבְרָֽם׃ (יח) וַיִּקְרָ֣א פַרְעֹ֔ה לְאַבְרָ֖ם וַיֹּ֣אמֶר מַה־זֹּ֣את עָשִׂ֣יתָ לִּ֑י לָמָ֣ה לֹא־הִגַּ֥דְתָּ לִּ֖י כִּ֥י אִשְׁתְּךָ֖ הִֽוא׃ (יט)
לָמָ֤ה אָמַ֙רְתָּ֙ אֲחֹ֣תִי הִ֔וא וָאֶקַּ֥ח אֹתָ֖הּ לִ֣י לְאִשָּׁ֑ה וְעַתָּ֕ה הִנֵּ֥ה אִשְׁתְּךָ֖ קַ֥ח וָלֵֽךְ׃ (כ) וַיְצַ֤ו עָלָיו֙ פַּרְעֹ֔ה אֲנָשִׁ֖ים וַיְשַׁלְּח֣וּ
אֹתֹ֑ו וְאֶת־אִשְׁתֹּ֖ו וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לֹֽו׃ פרק יג (א) וַיַּ֤עַל֙ אַבְרָ֣ם מִמִּצְרַ֔יִם ה֥וּא וְאִשְׁתֹּ֖ו וְכָל־אֲשֶׁר־לֹ֑ו וְלֹ֖וט עִמֹּ֥ו הַנֶּֽגְבָּה׃ (ב)
וְאַבְרָ֕ם כָּבֵ֥ד מְאֹ֖ד בַּמִּקְנֶ֑ה בַּכֶּ֖סֶף וּבַזָּהָֽב׃ (ג) וַיֵּ֣לֶךְ֮ לְמַסָּעָיו֒ מִנֶּ֣גֶב וְעַד־בֵּֽית־אֵ֔ל עַד־הַמָּקֹ֕ום אֲשֶׁר־הָיָ֥ה שָׁ֖ם אָהֳלֹ֑ה
בַּתְּחִלָּ֖ה בֵּ֥ין בֵּֽית־אֵ֛ל וּבֵ֥ין הָעָֽי׃ (ד) אֶל־מְקֹ֣ום הַמִּזְבֵּ֔חַ אֲשֶׁר־עָשָׂ֥ה שָׁ֖ם בָּרִאשֹׁנָ֑ה וַיִּקְרָ֥א שָׁ֛ם אַבְרָ֖ם בְּשֵׁ֥ם יְקֹוָֽק׃ (ה)
וְגַם־לְלֹ֕וט הַהֹלֵ֖ךְ אֶת־אַבְרָ֑ם הָיָ֥ה צֹאן־וּבָקָ֖ר וְאֹהָלִֽים׃ (ו) וְלֹא־נָשָׂ֥א אֹתָ֖ם הָאָ֑רֶץ לָשֶׁ֣בֶת יַחְדָּ֔ו כִּֽי־הָיָ֥ה רְכוּשָׁ֖ם רָ֑ב
וְלֹ֥א יָכְל֖וּ לָשֶׁ֥בֶת יַחְדָּֽו׃ (ז) וַיְהִי־רִ֗יב בֵּ֚ין רֹעֵ֣י מִקְנֵה־אַבְרָ֔ם וּבֵ֖ין רֹעֵ֣י מִקְנֵה־לֹ֑וט וְהַֽכְּנַעֲנִ֣י וְהַפְּרִזִּ֔י אָ֖ז יֹשֵׁ֥ב בָּאָֽרֶץ׃ (ח)
וַיֹּ֤אמֶר אַבְרָם֙ אֶל־לֹ֔וט אַל־נָ֥א תְהִ֛י מְרִיבָ֖ה בֵּינִ֣י וּבֵינֶ֑ךָ וּבֵ֤ין רֹעַי֙ וּבֵ֣ין רֹעֶ֔יךָ כִּֽי־אֲנָשִׁ֥ים אַחִ֖ים אֲנָֽחְנוּ׃ (ט) הֲלֹ֥א כָל־
הָאָ֖רֶץ לְפָנֶ֑יךָ הִפָּ֣רֶד נָ֔א מֵעָלָ֖י אִם־הַשְּׂמֹ֣אל וְאֵימְנָ֑ה וְאִם־הַיָּמִ֖ין וְאַשְׂמְאִילָֽה׃ (י) וַיִּשָּׂא־לֹ֣וט אֶת־עֵינָ֗יו וַיַּרְא֙ אֶת־כָּל־
כִּכַּ֣ר הַיַּרְדֵּ֔ן כִּ֥י כֻלָּ֖הּ מַשְׁקֶ֑ה לִפְנֵ֤י׀ שַׁחֵת֙ יְקֹוָ֔ק אֶת־סְדֹ֖ם וְאֶת־עֲמֹרָ֑ה כְּגַן־יְקֹוָ֕ק כְּאֶ֖רֶץ מִצְרַ֥יִם בֹּאֲכָ֖ה צֹֽעַר׃

רש"י

יב:יא הנה נא ידעתי - מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו על ידי מעשה הכיר בה. דבר אחר מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביופיה. ופשוטו של מקרא הנהר נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפיך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את, ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו (בראשית יט ב) הנה נא אדוני סורו נא:

יב:יד ויהי כבוא אברם מצרימה - היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה:

יב:יז על דבר שרי - על פי דבורה, אומרת למלאך הד והוא מכה:

יג:ג וילך למסעיו - כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים. למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר בחזרתו פרע הקפותיו:

יג:ז ויהי ריב - לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם, ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ ולא זכה בהל אברם עדיין:

רמב"ן

לשלחם מן הארץ. לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים. והענין הזה פרשוהו בבראשית רבה (מ ו) רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר, אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך, ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו, באברהם כתוב ויהי רעב בארץ, בישראל כתיב (להלן מה ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ:

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא:

רש"י (המשך)

יג:ט אם השמאל ואימנה - בכל אשר תשב, לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר. וסוף דבר הוצרך לו שנאמר (יד יד) וישמע אברם כי נשבה אחיו וגו':

יג:י באכה צער - עד צער. ומדרש אגדה דורשה לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם במסכת הוריות (י ב):

(יא) וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט אֵת כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו׃ (יב) אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן וְלוֹט
יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד־סְדֹם׃ (יג) וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיקֹוָק מְאֹד׃ (יד) וַיקֹוָק אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי
הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה׃ (טו) כִּי אֶת־כָּל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם׃ (טז) וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר| אִם־יוּכַל אִישׁ
לִמְנוֹת אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ גַּם־זַרְעֲךָ יִמָּנֶה׃ (יז) קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה׃ (יח) וַיְאֶהַל אַבְרָם
וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקֹוָק׃ {פ} פרק יד (א) וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ־שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ
מֶלֶךְ אֶלָּסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם׃ (ב) עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת־בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת־בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה
שִׁנְאָב| מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא־צֹעַר׃ (ג) כָּל־אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל־עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא
יָם הַמֶּלַח׃ (ד) שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וּשְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ׃ (ה) וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא
כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ אֶת־רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת־הַזּוּזִים בְּהָם וְאֶת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה
קִרְיָתָיִם׃ (ו) וְאֶת־הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר׃ (ז) וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ
וַיַּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר׃ (ח) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה
וּמֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא־צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים׃ (ט) אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם
וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה׃ (י) וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בֶּאֱרֹת
בֶּאֱרֹת חֵמָר וַיָּנֻסוּ מֶלֶךְ־סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְּלוּ־שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים הֶרָה נָסוּ׃ (יא) וַיִּקְחוּ אֶת־כָּל־רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת־
כָּל־אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ׃ (יב) וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־רְכֻשׁוֹ בֶּן־אֲחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם׃

רש"י

יג:יא מקדם - נסע מאצל אברם והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו של עולם אמר אי אפשי לא באברם ולא באלהיו׃

יג:יג ואנשי סדום רעים - ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדור מכאן (משלי י ז) שם רשעים ירקב׃

רעים - בגופם׃

וחטאים - בממונם׃

לה' מאוד - יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו׃

יג:יד אחרי הפרד לוט - כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנות׃

יד:י בארת בארת חמר - בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה שהיה הטיט מוגבל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שניצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע׃[24]

רמב"ן

יד:א מלחמת המלכים – רמז לארבע המלכויות

ויהי בימי אמרפל מלך שנער - המעשה הזה אירע לאברהם להורות כי ארבע מלכיות תעמודנה למשול בעולם ובסוף יתגברו בניו עליהם ויפלו כלם בידם, וישיבו כל שבותם ורכושם. והיה הראשון מהם מלך בבל, כי כן העתיד, כדכתיב (דניאל ב לח) אנת הוא רישא די דהבא. ואולי "אלסר" שם עיר במדי או בפרס. "ועילם", בעיר ההיא המלך מלך יון, הוא המלך הראשון, ומשם נתפשט מלכותו כשנצח דריוש. וכבר הזכירו זה רבותינו (ע"ז י א) רבי יוסי אומר שש שנים מלכו בעילם, ואחר כך נתפשטה מלכותם בכל העולם כולו. "ומלך גוים" המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כיתים ואדום ויתר גוים׃

וכך אמרו בבראשית רבה (מב ב) אמר רבי אבין, כשם שפתח בארבע מלכיות, כך אינו חותם אלא בארבע מלכיות וכו'. ושם עוד (מב ד, בשינוי לשון) ויהי בימי אמרפל מלך שנער, זו בבל. אריוך מלך אלסר, זו מדי, כדרלעומר מלך עילם, זו יון, ותדעל

גור אריה

24 **נס מלך סדום לכבוד אברהם** (על "האמינו באברהם למפרע") **ומדרש אגדה כו'.** דאם לא כן מאי נפקא מיניה אם היה בארות של טיט לבנין או למידי אחריני, אלא שהיה הטיט בהן וכו'. והקשה הרמב"ן דאין זה חיזוק לניסו של אברהם, כיון שיראו עובדי עבודה זרה שנעשה נס למלך סדום שהיה עובד עבודה זרה אדרבה - יחזיקו אמונתם, או שיאמרו בכל הניסים שהיו דרך כשפים, ותירץ הרמב"ן כי כאשר שב אברהם מהכות המלכים הביט בבור ההוא, כי חפץ להציל המלכים ולהשיב להם רכושם, ונעשה נס למלך סדום שיצא לקראתו, ונעשה הנס לכבוד אברהם, עד כאן לשונו. והרא"ם תירץ דעובדי עבודה

(יג) וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית־
אַבְרָם׃ (יד) וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן׃ (טו)
וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם׀ לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק׃ (טז) וַיָּשֶׁב אֵת כָּל־הָרְכֻשׁ וְגַם
אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם׃

רש"י

יד:יג ויבא הפליט - [מדרשו] לפי פשוטו זה עוגג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב (דברים ג יא) כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו את הרפאים בעשתרות קרנים, תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (מב ח) זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים שנאמר (ו ד) הנפלים היו בארץ וגו' ומתכוין שיהרג אברהם וישא את שרה׃[25]

העברי - שבא מעבר הנהר׃

רמב"ן

מלך גוים, זו מלכות אדום שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם׃

רש"י (המשך)

יד:יד חניכיו - חנכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן (משלי כב ו) חנוך לנער, (במדבר ז יא) חנכת המזבח, (תהלים ל א) חנכת הבית ובלע"ז קורין לו איניציי"ר [לחנוך]׃

גור אריה

זרה לא היו מאמינים כלל בניסים שהם חוץ מטבע של עולם, שהיו אומרים עולם כמנהגו נוהג (ראה ע"ז נד ע"ב), ואין כאן שנוי הטבע, ולא היו מאמינים בניסו של אברהם לפי שהוא יוצא חוץ לטבע, וכאשר ראו הנס נעשה שלא בטבע ובמנהגו של עולם - האמינו בניסים בכלל, ולא היה נס חיזוק על אמונת היחוד, אבל מה שמחזק אמונת היחוד זה היה מה שלא היה רוצה אברהם לעבוד אלילים, ועל ידי זה השליכו אותו לכבשן האש ונצל (ב"ר לח, יג), וזהו חיזוק לאמונת היחוד, כן פירש הרא"ם׃

ואני אומר כיון שראו כי מלך סדום ועמורה היו חמשה מלכים, ונצחו אותם ד' מלכים, ואם כן הד' מלכים גבורים היו (רש"י פסוק ט), וכאשר רדף אברהם לבד אחריהם ונצח אותם, ידעו שהשם יתברך הוא שלוחם מלחמתו, והוא יתברך עמו ולא עם מלך סדום, שאם היה עם מלך סדום לא מסר אותם ביד שונאיהם, ולפיכך האמינו שכל מה שנעשה במלחמה הוא כי השם יתברך עם אברהם, ו"רצון יראיו יעשה" (תהלים קמה, יט), וכאשר אברהם היה רוצה להציל המלכים הציל אותם, ואף זה שהיה בבור שחת, יצא בשביל שאברהם רדף להצילם. וכן אמר מלכי צדק "ברוך אברהם לאל עליון אשר מגן צריך וגו'" (ר' להלן יד, כ), היו מודים כי השם יתברך הוא שפעל זה, ולא תלו דבר הזה רק באברהם, וידעו כי בזכותו היה זה. ודבר הזה לא יתכן שלא היה מציל אותו מן אויבו בשעת מלחמה להגביר אותם על אויביהם, כמו שנתן כח לאברהם לרדוף אותם, ולהם לא עשה - עד שנפלו לבאר שחת ואחר כך יעשה לו נס בשינוי מנהגו של עולם, והקב"ה מושיע קודם שנפל, ולמה היה צריך לנס בחינם, ולפיכך אי אפשר לתלות הנס - אלא בזכות אברהם הוא ניצול׃

25 **עוג ויתר הרפאים** (על "שפלט מדור המבול") **שפלט מדור המבול כו'.** כך דרשו רז"ל, והשתא נמי "הפליט" פירושו הידוע והמיוחד, ואין זה אלא עוג שפלט מדור המבול, כדכתיב (ר' דברים ג, יא) "רק עוג נשאר מיתר הרפאים", רצה לומר שנשאר מיתר הרפאים שהיו קודם דור המבול (לעיל ו, ד). ומה שדרשו "הפליט" זה עוג שנשאר מיתר הרפאים שנשאר מדור המבול, ולא דרשו שנשאר מיתר הרפאים שהרג אמרפל (פסוק ה), מפני ד"הפליט" בה"א משמע שכבר פלט פעם אחר, שלא נקרא "הפליט" בה"א אלא אם כן כבר פלט, ולפיכך צריך לומר שפלט מדור המבול. והא דהוצרך לפרש "רק עוג נשאר מיתר הרפאים" שנשאר מדור המבול, ולא כפשוטו שנשאר מיתר הרפאים שהכה אמרפל וחביריו, דזה אינו, שהרי לפי זה אין "הפליט" משמע כלל שלא נשאר רק זה שבא לבשר את אברהם, שהרי "הפליט" פירושו שפלט מדור המבול, ולפיכך צריך לפרש "מיתר הרפאים" שהיו קודם המבול׃

ואולי אם יתמה האדם שיהיה הרשע כל כך חי, שהרי המבול היה בשנת אלף ותרנ"ו שנה לבריאת עולם (רש"י לעיל יא, א), ומלחמות עוג היה קרוב לשני אלפים וחמש מאות, קושיא זאת קושיא של כלום, שכבר היו תמהים גם כן על חילוק הדורות שהיו קודם המבול - ואחר המבול, ואשר הם בזמן הזה, כי זה המחלוקת אשר יש לי עם אותם האנשים, כי הם יביטו אל הטבע בלבד, מעיינים במורכב, וכל מה אשר יגזורו על המורכב יגזרו על נשואו - והוא הצורה והנפש, שהצורה נתלה בנושא, וכאשר נגזר על המורכב מיתה והפסד - יגזרו על הצורה גם כן. ואני אומר ההפך, כי כל אשר נגזר על נשואו - והוא הנפש לפי עניינו - נגזר על החומר שהוא טפל אצלו, ולפי ענין הצורה בערך זה ויחוס זה מתחבר חומר אליו בטבע, שאם הצורה ראויה מצד עצמה להמשך המציאות יתחבר לה דומה, הוא החומר שראוי לזה גם כן. כלל הדבר - כפי אשר ראוי לצורה יש לה חבור חומר׃

ומפני שיש חילוק והבדל בין הדורות כמו שהתבאר, [פירוש העולם יש לו התחלה ויש לו סוף, בכל הדברים אין התחלה וסוף שוים, וזהו שגורם שנוי בנמצאים, לפי קרבתם אל התחלה ואל הסוף, וזהו הראיה הגדולה שיש על חידוש העולם מה שהעינים רואות, כמו שיתבאר במקומו בעזהשי"ת. מסגולת ההתחלה שהוא יותר ראוי למציאות מדבר שהוא קרוב אל הסוף, שהרי ההתחלה נמצא ראשון, וההתחלה תנאי במציאות הסוף, שלא ימצא הסוף אלא אם קודם נמצא ההתחלה, ואין להתחלה שום תנאי, ודבר שנמצא בלי תנאי מציאותו יותר מדבר שיש למציאותו תנאי. ודבר זה בעולם אחד ויש בו התחלה וסוף, אבל לעתיד בריאה חדשה יברא, והתחלה חדשה תהיה בעולם. ומפני שינוי הראש והסוף יש שינוי לכלל צורת העולם, ומזה הגיע שינוי לצורת הנמצאים בעולם בהתחלה ובסוף, כמו שהתבאר.] [ו] נתחבר אל כל אחד ואחד חומר לפי עניינו הראוי לו; והדברים הקרובים אל הבריאה קרובים אל המציאות יותר, שהרי הם קודמים בבריאה, ודבר זה שהם נבראו קודם מורה שהם קרובים אל המציאות, וקדימת מציאתן - נמשך אחריו צורתו, והבדל שלהן - מצד צורתן, ולפיכך קדימת בריאתן נמשך אחריו הצורה, וזה שגורם אריכות מציאתן גם כן, והכל ימשך אחר הצורה. ואל תאמר חלילה כי המשך מציאתן יורה על עילוי צורתן, כי דבר זה אינו כך, כי עלוי הצורה ומעלתה בפני עצמה, וקדימת המציאות בפני עצמה׃

(יז) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה הִוא עֵמֶק
הַמֶּלֶךְ׃ (יח) וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וְיַיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן׃ (יט) וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל
עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃ (כ) וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל׃ (כא) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ־סְדֹם אֶל־
אַבְרָם תֶּן־לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכ�ush קַח־לָךְ׃

רש"י

שמונה עשר ושלש מאות - רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו׃[26]

עד דן - שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל׃

יד:יז עמק המלך - בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לשחק שם. ומדרש אגדה עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקציו׃

יד:יח ומלכי צדק - מדרש אגדה הוא שם בן נח׃[27]

רמב"ן

יד:יח מלכי צדק וירושלים – מעשר לכהן לאל עליון

ומלכי צדק מלך שלם - היא ירושלים, כענין שנאמר (תהלים עו ג) ויהי בשלם סוכו. ומלכה יקרא גם בימי יהושע "אדני צדק" (יהושע י א), כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב, או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקדוש ברוך הוא שנקרא "צדק". ובבראשית רבה (מג ו) המקום הזה מצדיק את יושביו, ומלכי צדק אדוני צדק, נקראת ירושלם צדק, שנאמר (ישעיה א כא) צדק ילין בה׃

גור אריה

ולפיכך הנולדים קודם המבול היה חייהם ארוכים הרבה ביותר, כי היה להם קדימה לגמרי, שאחר המבול היה עולם חדש, ואותן שהיו קודם המבול היו קודמים, שהיו בעולם שעבר, ולפיכך היה חייהם ארוכים הרבה מאוד, ודבר זה מבואר. ולפיכך אין ראיה מדורות האלו, כי היו מחולקים לגמרי, ואפילו אם היה חי כל כך עוג אין תמיה׃

ואם לבך עוד מפקפק, אף על גב שאין פקפוק, הלא קושיא זאת לאו כלום הוא, שאין אתה צריך לומר שהוא בעצמו פלט מדור המבול, אלא אם האב הראשון פליט מדור המבול - שפיר הוא דנקרא "פליט". ואף על גב שתמצא בפרק פרת חטאת (זבחים קיג ע"ב) כי עוג הוא שפלט מן דור המבול, אין זה קושיא, דהא מצאנו שנקרא האב ובנו ובן בנו וכן כולם בשם אחד, ובפרט כאשר הם נבדלים בעניין מה מן הכלל, ויש בהם דבר מיוחד שנתיחד כמו שהיה בעוג, שיקרא האב ובנו ובן בנו בשם אחד, כי בא השם על אותו דבר שנתיחדו בו ואותו דבר גורם שנחשבו כאיש אחד, שהרי הם מיוחדים בדבר מה. ודבר זה מבואר מאוד, כמו שיקרא כל מין אדם בשם אחד בעבור שנתיחדו בעניין אחד. ואם כן קושיא זאת של כלום׃

ואם יקשה לך דהא כתיב (לעיל ז, כג) "וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה" (קושית הרא"ם), אמרו בזבחים פרק פרת חטאת (קיג ע"ב) דאף עוג היה בתיבה, כדאיתא התם. ואף על גב דלא כתב זה בפירוש בתורה, לא חשיב בתורה בפירוש אלא אותן שנשאר להם זרע עד סוף כל הדורות, אבל עוג הוא וזרעו נאבדו (במדבר כא, לה), ולא היה להם קיום. ואם תאמר למה פלטו לעוג מן המבול, דאין לומר שהיה ראוי להנצל בשביל צדקותיו, דהא רשע גמור היה, ועוד דבפרשת וירא (להלן יח, לב) פירש רש"י שלא היה אברהם מתפלל על פחות מי' - ועל ידי צירוף, משום שאמר נח ואשתו ובניו ונשיהם הרי שמנה, ועל ידי צירוף הרי ט' לא הצילו את דורם, אם כן קשיא הרי ט' היו עם עוג, והשם יתברך מצטרף עליהם, ואין לומר בשביל שלא הגיע לעונשים, דאם כן בני דורם ינצלו כל אשר הם פחות מבן ק', אלא על כרחך כל אותם שלא הגיעו לק' מתו במבול בשביל אבותם, דבעון אבות בנים מתים (ראה שבת לב ע"ב), וגבי נח שהיה צדיק אמרו (ב"ר כו, ב) שבניו נצולו בשביל שלא הגיעו לעונשין, ואפשר לומר כי השאירו השם כדי שיבא משה ויהרג אותו (ברכות נד ע"ב), ויראה בזה חסדי הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים ואשר עשה להם, ולפיכך אמר דוד "לסיחון האמורי ולעוג מלך הבשן", ואלו שניהם אחים היו (נדה סא.), ופלטן מן המבול להראות בהם חסדי הקדוש ברוך הוא׃

אמנם לי נראה כי פלטו מן המבול שהיו מבני שמחזי, כדאיתא בפרק פרת חטאת, והיה בו ענין אלקית ביותר, אין ראוי מצד עצמו למות על ידי המים כי אם על ידי משה איש האלהים (דברים לג, א), שהיה גובר עליו בצד מעלתו האלהית, כי המים הם פחותי המדריגה, ואין ראוים מצד עצמם לאבד בהם כח עוג, והדבר הזה הוא ענין מופלג בחכמה מאוד, ואין להאריך במקום הזה׃

26 ביאור הגימטריא ומעלת אליעזר (על "אליעזר לבדו היה") **חניכו כתיב כו'.** "שמנה עשר ושלש מאות" זה גמטריא שלו. ויש מקשים (רבנו בחיי) על דברי רז"ל (ב"ר מג, ב) מה טעם לדבר בלשון גימטריא, ואומר אני כי דברי רז"ל אמת, כי לא לחנם היה מספר הנערים כמספר שם אליעזר, וכתב לך בתורה מספר הנערים לדקדק עליהם שהוא מנין אליעזר, אבל דע כי מה שרדף אברהם את המלכים האלה ונצח אותם - הכל היה בשביל מעלת אברהם, אשר היה אברהם מיוחד בו, ובשביל זה רדפם ונצח אותם, ואל מעלת אברהם לא היה מיוחד להיות עבד לו כי אם אליעזר, שלפי גודל מעלת העבד הזה היה מיוחד לאברהם, ולפיכך אל נצוח המלכים האלה לא היה מיוחד רק אברהם ועבדו אליעזר, שיש להם לגבר ולנצח האויבים. אמנם לא רצה שיהיה לבד עם אליעזר לרדוף המלכים, כדי לעשות לנס דבר טבעי, גם כן כדי שיהיו נבהלים המלכים האלו, ואם אברהם ואליעזר לבד רודפים יהיו מתחזקים בנצוח שלהם, וכן תמצא בכל הניסים אשר היה לנס התחזקות מן הטבע, לכך לקח עבדיו עמו, אבל לקח אותם במנין 'אליעזרי' שי"ח, כדי שיהיה בהם ענין אליעזר גימטריא של שמו, שהכל בשביל אליעזר, כמו שהתבאר - כדי שלא יהיה רודף אברהם לבד עם עבדו, שאם היה רודף אברהם עם עבדו היו מתחזקים בנצוח, שאין בטבע שירדפו כמה רבבות. ודברי חכמה גדולה הוא זה, כי אלו הנערים - אליעזר הוא צורתן, כי לא לקחם רק בשביל שיהא בהן אליעזר, ולא יהיה כל כך נס נגלה, ומפני שאליעזר הוא צורתן - לכך מנין שם אליעזר, שהשם הוא מורה על עצם צורתו - נסתר באלו נערים׃

27 מדוע מלכי צדק הוא שם הכהן (על "שם בן נח") **(יח) ומדרש אגדה הוא שם בן נח.** דכתיב "והוא כהן לאל עליון", ואי אפשר להיות כהן רק שם, דהא נח כשיצא מן התיבה נעשה בעל מום, כמו שדרשו רז"ל (תנחומא נח, ט) מדכתיב "אך נח" (לעיל ז, כג) שהכישו ארי שאיחר מזונותיו, ואין ספק שלא היה כהן רק המובחר, וזהו שם, שהרי מקדים אותו הכתוב תחלה "שם חם ויפת" (לעיל י, א), ומאחר שנעשה שם כהן לא ירד מכהונה כל ימי חייו, דאין מורידין

(כב) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲ־דֹנָי יְהוִה מָה־תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: (ג) וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן־בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי: (ד) וְהִנֵּה דְבַר־יְקֹוָק אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ:

רש"י

יד:כד הנערים - עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. ואף על פי שעבדי נכנסו למלחמה, שנאמר לעיל (פסוק טו) הוא ועבדיו ויכם, וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמור, אפילו הכי הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד שאמר (ש"א ל כד) כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו. ולכך נאמר (שם פסוק כה) ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט, ולא נאמר והלאה לפי שכבר ניתן החוק בימי אברהם:

טו:א אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת, ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד:[28]

טו:ב דמשק - לפי התרגום מדמשק היה, ולפי מדרש אגדה שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד דרשו נוטריקון דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים:

רמב"ן (המשך)

ומלכי צדק לא הזכיר השם, אבל אברהם אמר ה' אל עליון (להלן פסוק כב):

טו:ב "מה תתן לי" – שכר בעולם הזה וזרע לאברהם

ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי - הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי, רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים. והנה לא עלה בדעתו שיהיה

רמב"ן

והזכיר והוא כהן לאל עליון - להודיע כי אברהם לא היה נותן מעשר לכהן לאלהים אחרים, אבל מפני שידע בו שהוא כהן לאל עליון נתן לו המעשר לכבוד השם. והרמז לאברהם מזה, כי שם יהיה בית אלהים, ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה, ושם יברכו את ה':

ועל דעת רבותינו (נדרים לב ב) שאומרים כי מלכי צדק הוא שם בן נח, הלך מארצו לירושלם לעבוד שם את ה', והיה להם לכהן לאל עליון, כי הוא אחי אביהם הנכבד, כי ירושלים מגבול הכנעני היא מעולם:

ורש"י כתב למעלה (יב ו) והכנעני אז בארץ, היה הולך וכובש את ארץ ישראל, מזרעו של שם זקנו של אברהם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח לבניו את הארץ (ספרא קכו), שנאמר ומלכי צדק מלך שלם. ואין זה נכון, כי "גבול הכנעני מצידון" (לעיל י יט) יכלול כל ארץ ישראל, וגבול בני שם במזרח ממשא רחוק מארץ ישראל:

אבל אם חלק נח לבניו הארצות ונתן לשם ארץ ישראל היה זה "כמחלק נכסיו על פיו", וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה השם לזרע אוהבו, כאשר הזכרתי כבר (לעיל י טו):

והוא כהן לאל עליון - בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלאכים הנקראים "אלים", כענין שנאמר (שמות טו יא) מי כמוכה באלים, יקרא הקדוש ברוך הוא "אל עליון", וענינו התקיף הגבוה על כל גבוהים, כמו יש לאל ידי (להלן לא כט).

גור אריה

בקדושה (יומא יב ע"ב). ועוד הרי כתיב "מלך שלם", ו"שלם" הוא ירושלים (ב"ר נו, י), וירושלים נפלה בחלקו של שם (רש"י לעיל יב, ו), ומי יהיה מלך אם לא מי שהוא חלק נחלתו. ויש בזה רמז, כי כתיב "ומלכי צדק" היו"ד נוסף, דהוי למכתב 'ומלך צדק', אלא שמלך י' דורות משם עד אברהם, ועד בכלל י' דורות:

34 אברהם חס על כבוד שמים (על "הקב"ה הבטיחני לעשרני") **כי הקדוש ברוך הוא הבטיחני וכו'.** פירוש לא שהיה אברהם מקפיד על כבודו ולא היה רוצה שיאמרו "אני העשרתי את אברהם", דזה אינו, שלא היה אברהם חס על כבודו, רק שהיה מקפיד על כבוד השם יתברך, שיהיה נראה כבודו יתברך שהוא יעשיר אותו. ואם תאמר ומה בכך שהקב"ה הבטיח אותו לעשרו, שמא זה הוא העושר שיתן אליו הקדוש ברוך הוא, דאם לא כן הרי קבל מתנות מפרעה (לעיל יב, טז) ולא אמר כי הקדוש ברוך הוא הבטיח אותו לעשרו, אלא על כרחך זהו העושר שהקב"ה הבטיחו לעשרו, ואם כן למה לא רצה לקבל אותו ממלך סדום, ויש לומר דהכא מפני שלא נתן לו מלך סדום רק מפני שנשבה, ומכח הפסד שהגיע לו - לא הוי זה בכלל "ואברכך" (לעיל יב, ב), ד'ברכה' אינו רק דבר שבא מכח ברכה ולא מכח צרה, אבל פרעה שנתן לו לכבודו - זהו הברכה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא שיהיה מכובד עד שיתנו הכל אליו מתנות, והוא בכלל "ואברכך". ואף על גב דגם פרעה נתן לו בשביל המכות שבאו עליו, זה לא יחשב קללה, כי היה בשביל כפרתו, אבל באלו מלכים שנשבו במלחמה לא נקרא זה 'ברכה' אם היה מקבל מהם:

28 פחד אברהם אחר המלחמה (על "אנכי מגן לך מן העונש") **(א) אנכי מגן לך וכו'.** ומה שלא פירש כן "אל תירא" שהיה מתיירא מן העונש - והיה אומר לו הקדוש ברוך הוא "אל תירא", משום דאם כן למה הרג אותם מתחלה אם ירא היה מן העונש, על כרחך צריך לומר שלא היה ירא אברהם כלל מן העונש.

(ה) וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ׃

רש"י

טו:ה ויוצא אתו החוצה - לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים, ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן. וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה׃

רמב"ן

השכר הגדול הזה עולם הבא, כי זה אין צורך להבטחה, כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו, אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים, על כן צריכים בטחון. ועוד, כי הרבה מאד - לאמר שיזכה לשתי שולחנות בכל הטוב הראוי לצדיקים הגמורים מאין עונש כלל. ועוד, כי ההבטחה למה שהיה מתירא ממנו. וחזר ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה, כי ישים זרעו ככוכבי השמים לרוב׃

ויש עליך לשאול, שכבר נאמר לו לאברהם (לעיל יג טו) כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ, ואיך יאמר עתה ואנכי הולך ערירי, והנה בן ביתי יורש אותי - ולמה לא האמין בנבואה הראשונה כאשר יאמין בזאת. והתשובה, כי הצדיקים לא יאמינו בעצמם בחטאם בשגגה, וכתוב (ירמיה יח ט) רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ושב הגוי ההוא ועשה הרע לפני ונחמתי על הטובה. והנה ראה עצמו בא בימים ולא נתקיימה נבואתו וחשב כי חטאיו מנעו הטוב. ואולי חשש עתה פן יענש על הנפשות שהרג כדברי רבותינו (ב"ר מד ה). וכלשון הזה אמרו בבראשית רבה (עו ב) ויירא יעקב מאד ויצר לו (להלן לב ח), מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה וכו׳׃

מה תתן לי ואנכי הולך ערירי - פירשו בו (יב"ע) אני מת בלא בנים, כטעם כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת יב ה)׃

והנכון בעיני, כי מתחלה יתאונן, מה יהיה שכרי אחרי שאין לי בנים ואנכי הולך נע ונד בארץ נכריה, יחידי כערער בערבה, אין יוצא ואין בא בביתי זולתי אליעזר איש נכרי אשר לקחתי לי מדמשק, לא מבית אבי ולא מארצי. ואחר כך אמר הן לי לא נתתה זרע - כאשר הבטחתני, והנה בן ביתי - הנזכר יורש אותי - כי זקנתי ויבא עתי בלא זרע. והנה אני ענוש, ואבד שכרי אשר הבטחתני בו בראשונה׃

גור אריה

אך קשה אם כן שלא היה ירא אברהם כלל מן העונש - למה הוצרך לומר "אנכי מגן לך", ויש לומר שאברהם היה סובר שודאי רשעים גמורים היו כיון שנעשה לו נס שיהרוג אותם, אם היו צדיקים לא היה עושה לו הקדוש ברוך הוא נס שיהרוג צדיקים, ובודאי אין כאן עונש מה שהרג המלכים האלו, והיה מתייירא שקבל שכרו כיון שהקב"ה עשה נס אליו שהרג כל המלכים אלו, ובשביל כך קבל שכרו, וכשאמר לו הקדוש ברוך הוא "אל תירא" שלא קבל שכרו במה שהרג המלכים, יחשוב אברהם כי לכך לא קבל שכרו שלא היה נס, והיה דרך מקרה שהרג המלכים, ואם כן שמא צדיקים היו, והוצרך לומר שאינו כך, "אנכי מגן לך" מן העונש׃

(ו) וְהֶאֱמַן בַּיקֹוָק וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה׃

רש"י

טו:ו והאמין בה' - לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע׃[29]

ויחשבה לו צדקה - הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. דבר אחר במה אדע, לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות׃[30]

רמב"ן (המשך)

זרע, האמין כי נכון הדבר מעם האלהים, אמת לא ישוב ממנה, כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק, כענין שכתוב (ישעיה מה כג) בי נשבעתי (נאם ה') יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב׃

רמב"ן

טו:ו "והאמן בה'" – ביטחון אברהם בצדקת ה'

והאמן בה' ויחשבה לו צדקה - פירש רש"י הקדוש ברוך הוא חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו. ואיני מבין מה הזכות הזאת, למה לא יאמין באלהי אמן, והוא הנביא בעצמו, ולא איש אל ויכזב. ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה׃

והנכון בעיני כי יאמר שהאמין בה' וחשב כי בצדקו של הקדוש ברוך הוא יתן לו זרע על כל פנים, לא בצדקת אברם ובשכרו, אף על פי שאמר לו "שכרך הרבה מאד". ומעתה לא ייראּ פן יגרום החטא. ואף על פי שבנבואה הראשונה חשב שתהיה על תנאי כפי שכר מעשיו, עתה כיון שהבטיחו שלא ייראּ מן החטא ויתן לו

גור אריה

29 אמונה וביטחון מול חשש החטא (על "לא שאל לו אות על זאת") **(ו) ולא שאל לו אות על זאת.** פירוש אבל אין האמנה הזאת שיאמין שכך יהיה הדבר, דאיך סלקא דעתך שלא יאמין הנביא לדברי השם יתברך, אלא שלא שאל לו אות כמו ששאל על ירושת הארץ, וזה היה האמנה בה' ובוטח לגמרי והולך בתומו ובאמונתו (כ"ה ברא"ם). שאין לומר שעדין יקשה למה צריך לו אות, אחר שהוא מאמין בה', דודאי האות - שלא יגרום החטא שלא תתקיים ההבטחה, כי החטא בודאי גורם שלא תתקיים (ברכות סף ד.). והקשה הרמב"ן מי שהציל אותו מכבשן האש (ב"ר לח, יג) לא יאמין בדבר זה שיתן לו השם יתברך בנים, ואין זה קשיא, דודאי אף על גב שהיה שואל אות - אין זה שלא יאמין, רק שלא יגרום החטא, ומכל מקום יש בזה קצת בלתי מאמין׃

והקשה הרמב"ן (פסוק ז) למה שאל אות בירושת הארץ ובנתינת זרע לא שאל אות, ותירץ משום דירושת הארץ תולה בדעת אחרים, דשמא ישובו הכנעניים בתשובה ויקוים בהם "רגע אדבר על גוי להרוס ולעקר ושב אותו הגוי ונחמתי" (ראה ירמיה יח, ז - ח), ושמא גם כן כאן ישובו, או שיגרום חטא זרעו, אבל דבר זה שהוא נתינת הזרע לא שאל אות, דהוא תולה בעצמו, ולפיכך לא שאל אות. והקשה הרא"ם לדברי הרמב"ן למה לא שאל אות כשאמר למעלה (יב, ז) "לזרעך אתן את הארץ הזאת" וכאן שאל אות, ולפיכך פירש הרא"ם דכאן היה מסופק בנתינת הארץ, דשמא אחר כל הניסים שנעשו לו וניצול מן הרעב (לעיל יב, י), והציל את אשתו מתוך בית פרעה (שם שם כ), שמא קבל שכרו, ולא יבא לו ההבטחה שאמר לו הקדוש ברוך הוא בתחלה "לזרעך אתן את הארץ", דהשתא לא הבטיחו רק שאמר "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך הארץ הזה" (ראה פסוק ז), ספור דברים בעלמא, כלומר מתחלה הוצאתיך כדי ליתן לך את הארץ, ועתה לא הבטיחו, לכך שאל לו אות. אבל בנים - הבטיחו עתה, שאמר לו "כה יהיה זרעך" (פסוק ה), ולפיכך לא שאל לו אות, כך תירץ הרא"ם. וכל זה אין בו ממש, דאם כן למה הוצרך לשאל אות, ישאל הקדוש ברוך הוא אם יתן לו הארץ, ולא יהיה צריך לאות. ועוד שהקב"ה אמר לו "שכרך הרבה מאוד" (פסוק א), אם כן לא קבל שכרו. ומה שהקשה למה לא שאל אות על זה כאשר אמר לו "לזרעך אתן את הארץ הזאת", אין זה קשיא, שכאשר ראה שעה רצוייה אצל הקדוש ברוך הוא שאמר "שכרך הרבה מאד", שזה לא נאמר לו מעולם, לפיכך אמר להקב"ה "במה אדע", ושאל אות׃

אך אשר הוקשה לי על דברי הרמב"ן, דפירש ששאל אות מפני שהדבר תולה באחר שמא יעשו תשובה הכנעניים, אם כן היה אברהם מבקש אות ואף אם יעשו תשובה ישאל את הארץ, וזה דבר פלא איך היה חפץ שיעשה לו אות ליתן לזרעו הארץ אף אם יעשו הכנעניים תשובה, וכי עביד הקדוש ברוך הוא דינא בלא דינא (ברכות ה ע"ב)׃

אך הנראה שהאות הוא שעל כל פנים תתקיים ההבטחה ואין צריך לירא שמא יגרום החטא, כי האות הוא שכך יהיה בודאי. ולא שאל אות על נתינת הזרע, מפני שחילוק גדול יש ביניהם, דבזרע אין חידוש שיהיה לו זרע, ואין כאן דבר מעשה כלל רק חדוש המזל (רש"י פסוק ה), והקב"ה אמר לו שיהיה לו זרע - והאמין בה' שכך יהיה לו לעתיד, אבל בנתינת הארץ, דהוא מעשה שהקב"ה יבטיח אותו שיתן מתנה כזאת לבניו, וסבור היה שמא לא יבא המעשה על כל פנים אלא על תנאי הבטיח לו, כי כל מעשה כל זמן שלא יצא לפועל יכול להשתנות. אבל מה שהבטיחו על הבנים, שאין כאן מעשה, בודאי הבטחתו תתקיים, כיון שלא נתן לו דבר שאין לשאר בני אדם, שאף אנשים רשעים יש להם בנים, כדאמרינן (מועד קטן כח.) 'בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא אלא במזלא תליא', ובזה לא היה ירא שמא יגרום החטא, ולא שאל אות. אבל נתינת הארץ - מתנה כזאת היה ירא בודאי שמא יגרום החטא, וחשב אברהם כיון שלא אמר רק "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך וגו'" (פסוק ז), חשב דאין זה רק ליתן, ואין כאן רק הבטחה על הנתינה, והבטחה על הנתינה אינה נתינה ממש, כמו שאין אדם קונה כשיאמר לו 'אתן לך מתנה' (ב"מ מט.), כך לא נקנה לאברהם המתנה, ואם הוא צדיק בודאי "לא איש אל ויכזב" (במדבר כג, יט), אבל אם יגרום החטא תשתנה ההבטחה, ולפיכך שאל אות, אבל בזרע לא שאל אות דאין כאן מתנה, והיה בוטח בה'. ולפיכך אחר כריתות הברית נאמר (פסוק יח) "לזרעך נתתי", דבברית בין הבתרים כבר נתן לו הארץ, ואינו עוד הבטחה על הנתינה, ואין צריך לירא שמא יגרום החטא, שכבר זכה אברהם בארץ, ודברים ברורים הם אלו למבין׃

ואני תמה על דברי הרא"ם שהקשה למה לא שאל אות על זה מיד שאמר "לזרעך אתן את הארץ" (לעיל יב, ז), הלא לדברי רז"ל היה ברית בין הבתרים קודם שאמר "לזרעך אתן את הארץ", כמו שפירשו בסדר עולם (פי"א), והביאו הרמב"ן פרשת בא (שמות יב, יח), אבל לפי סברתו השבנו. וזו פלא מדברי הרמב"ן, כי יסוד הכל הוא האמונה, ואיך היתה בעיניו מלתא זוטרתא, והנה במשה נאמר (במדבר כ, יב) "יען אשר לא האמנתם בי להקדישני", ואין ספק כי משה אדון הנביאים לא היה מסופק בו יתברך׃

30 כפרה על חטאי ישראל בארץ (על "בזכות הקרבנות") **באיזה זכות יתקיימו בה.** ואם תאמר למה בזכות הקרבנות, והלא "לא על דבר זבח ועולה צוותי אבותיכם" (ראה ירמיה ז, כב), ויש לומר כי ראה אברהם את הכנעניים גולים ממנה, אמר "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ),

(ז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְקֹוָק אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ׃ (ח) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יֱקֹוִק בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה׃ (ט) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל׃ (י) וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר׃ (יא) וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל־הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם׃ (יב) וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו׃ (יג) וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר| יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה׃

רש"י

טו:י ויבתר אותם - חלק כל אחד לשני חלקים, ואין המקרא יוצא מידי פשוטו לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב (פסוק יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו', ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר להלן (ירמיה לד יט) העוברים בין בתרי העגל, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש׃

ואת הצפור לא בתר - לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סבבוני פרים רבים וגו', ואומר (דניאל ח כ) והאיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס. ואומר (שם כא) והצפיר והשעיר מלך יון, וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר (שה"ש ב יד) יונתי בחגוי הסלע, לפיכך בתר הבהמות רמז על האומות שיהיו כלין והולכין, ואת הצפור לא בתר רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם׃

טו:יא וישב - לשון נשיבה והפרחה, כמו (תהלים קמז יח) ישב רוחו, רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבא מלך המשיח׃

טו:יב והנה אימה וגו' - רמז לצרות וחשך של גליות׃

טו:יג כי גר יהיה זרעך - משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב. ויעקב כשירד למצרים אמר (להלן מז ט) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי מאה ותשעים, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רדו, הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת, ושל עמרם, ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, ושחי עמרם אחר לידת משה׃

רמב"ן

או יאמר כי אברהם האמין שיהיה לו זרע יורש על כל פנים, והקב"ה עוד חשב לו ההבטחה הזו שהבטיחו צדקה, כי בצדקת ה' יעשה כן, כמו אלהים חשבה לטובה (להלן נ כ), וכן ותחשב לו לצדקה (תהלים קו לא) דפנחס, שחשב לו הבטחתו זו שבטח בשם במעשה ההוא לצדקה לדור ודור, כי לעולם ישמור לו האל בעבורה צדקתו וחסדו, כדרך לעולם אשמור לו חסדי (שם פט כט)׃

טו:ז "במה אדע" – החשש שירושת הארץ תלויה במעשים

אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה - כבר פירשתי זה (לעיל יא כח) כי יאמר מעת שהוצאתיך מאור כשדים ועשיתי לך נס היה הרצון לפני לתת לך הארץ הזאת. והנה עתה לא גזר שיתננה לו, אבל אמר שהוציאו מאור כשדים על דעת שיתננו לו, ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים אף על פי שאמר לו פעמים (לעיל יב ז, יג טו) לזרעך אתן את הארץ הזאת, כי עתה לא יגזור המתנה כאשר גזר לו זרע, ולכן אמר במה אדע כי אירשנה׃

ואינו כשאלת "מה אות" (מ"ב כ ח), וגם הקדוש ברוך הוא לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא, אבל בקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, או שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה (ירמיה יח ז). והקדוש ברוך הוא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים׃

טו:יב "אימה חשכה גדולה" – רמז לארבע הגלויות

והנה אימה חשכה גדולה נופלת - דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו. אמרו (ב"ר מד יז) אימה זו בבל. חשכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו מלכות אנטיוכס, נופלת עליו זו אדום׃

והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע

גור אריה

ושמא ישראל יהיו גם כן גולים ממנה בשביל חטא, אמר הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות, שהם כפרת ישראל על חטאתיהם - יתקיימו. ואף על גב דהרבה חטאים יש שאין להם כפרה בקרבן, לא היה ירא אברהם אלא מעבירות שוגגים ועבירות קלות, מפני "כי אדם אין צדיק בארץ", אבל בעבירות זדונות - דין הוא שיגלם אם יחטאו, לכך אמר עבירות שוגגים יש להם כפרה. אי נמי כיון שהקב"ה מכפר לישראל, אם כן רוצה בכפרתן של ישראל, ומכפר להם גם כן בכפרות אחרות; יום הכפורים, ותשובה, ותפילה. ועיין בפרק בני העיר במגילה. ואין כאן מקום להאריך, ובספר גבורות ה' (פרק ח) התבאר באריכות׃

(יד) וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל׃

רש"י

טו:יד וגם את הגוי - וגם לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששיעבדו את ישראל׃

דן אנכי - בעשר מכות׃

ברכוש גדול - בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינצלו את מצרים׃

רמב"ן (המשך)

מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו, וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו'. והוא מה שאמר הכתוב (דברים כו ז) וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו׃

ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הליסטים ההורג אותו בעבור שעשה מה שנגזר עליו, הוא רשע בעונו ימות ודמו מיד הרוצח יבוקש׃

אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא, יש בעושה אותה דינים, כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו, כאשר אמר ביהוא (מ"ב י ל) יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל. אבל אם שמע המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו, יש עליו העונש כי הוא לחטא נתכוון, ועבירה הוא לו׃

וכן הכתוב אומר בסנחריב (ישעיה י ה) הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו. ואמר הכתוב והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב כי להשמיד בלבבו, ועל כן הענישו בסוף, כמו שנאמר (שם י יב) והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו וגו'. ואמר בו שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל, לכן כה אמר ה' [וגו'] הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור (ירמיה נ יז). והנה זו ראיה שנענש מלך אשור על הרעה שעשה לישראל׃

והנה נבוכדראצר שמע כי הנביאים פה אחד קוראים אותו להחריב ירושלים, והוא וכל עמו נצטוו על כך מפי הנביא, כמו שכתוב (ירמיה כה ט) הנני שולח לך ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה והחרמתים, וכתיב (שם לב כח) הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל והציתו את העיר באש, ואף על בית המקדש עצמו אמר (שם כו ו) ונתתי את הבית הזה כשילה. והם יודעים כי מצות השם היא, כמו שאמר נבוזראדן לירמיהו (שם מ ב) ה' אלהיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דבר כי חטאתם לה', ואף על פי כן נענשו הכשדים כולם בסוף׃

והיה זה מפני שני טעמים, האחד שגם הוא נתכון להשמיד כל הארץ להגדיל ממשלתו, כמו שכתוב בו (ישעיה יג יא) והשבתי

רמב"ן

גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב י)׃

טו:יד מדוע נענשו המצרים אף שקיימו את גזירת ה'

וגם את הגוי אשר יעבודו - וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל, לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר, כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון, גם את הגוי אשר יעבודו אדין על החמס אשר יעשו להם׃

והנכון בעיני, כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי׃

והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ואומר (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו'. וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם. וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם. וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י)׃

והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו, לפי שלא נגזר על איש ידוע. ולא נתכנו דבריו אצלי, שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא זכה בדבר מצוה, ומה טעם בדבריו, כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים, המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו, והעושה יפיק רצון ממנו, וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבודו, שיעבדו הגוי כולו, והם הלכו מעצמם למצרים. אבל הטעם כאשר כתבתי׃

וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה, אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לאדון שאמר לבנו "יעשה עם פלוני ולא יצערנו", הלך ועשה, אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו. כשנתרצה האדון לבנו גזר על מצעריו הריגה. כך גזר הקדוש ברוך הוא שיהיו ישראל משועבדין במצרים, עמדו עליהם ושעבדום בחוזק. אמר הקדוש ברוך הוא היה לכם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרכיכם, אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א טו). עד כאן לשונם׃

ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל "ועבדום וענו אותם", אבל היא עקירתם לגמרי, וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה (שמות א י), אינו בכלל עבדות וענוי,

(טו) וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה׃ (טז) וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־
הֵנָּה׃ (יז) וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה׃ (יח) בַּיּוֹם הַהוּא
כָּרַת יְקֹוָק אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃ (יט)
אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי׃ (כ) וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־הָרְפָאִים׃ (כא) וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי
וְאֶת־הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת־הַיְבוּסִי׃ {ס} פרק טז (א) וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר׃ (ב)
וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם הִנֵּה־נָּא עֲצָרַנִי יְקֹוָק מִלֶּדֶת בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל
שָׂרָי׃

רש"י

טו:טו ואתה תבוא - ולא תראה כל אלה׃

אל אבותיך - אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, אלא למדך שעשה תרח תשובה׃

תקבר בשיבה טובה - בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו ובו ביום מרד עשו׃

טו:טז ודור רביעי - לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות, והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו, כדכתיב (פסוק ז) לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, וכן היה, יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו יהודה, פרץ, חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה׃

כי לא שלם עון האמורי - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה׃

טו:יז והנה תנור עשן וגו' - רמז לו שיפלו המלכיות בגיהנם.

טו:יח לזרעך נתתי - אמירתו של הקדוש ברוך הוא כאילו היא עשויה׃

הנהר הגדול נהר פרת - לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך, הדבק לשחוור וישתחוו לך׃

טו:יט את הקיני - עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם׃

טז:א שפחה מצרית - בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשה לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר׃

טז:ב אולי אבנה ממנה - לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס׃

אבנה ממנה - בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי׃

לקול שרי - לרוחה הקודש שבה׃

רמב"ן

גאון זדים וגאות עריצים אשפיל, וכתיב (שם יד יג) ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו', וכתוב אעלה על במתי עב אדמה לעליון, וכתיב באומתו (שם מז ח) האומרת בלבבה אני ואפסי עוד. ואמר בו חבקוק (חבקוק ב ט) הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו וגו', והנה זה כענשו של סנחריב, ולכך אמר הכתוב (ירמיה נ יח) לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור׃

אבל היה במלך בבל עונש אחר שהוסיף על הגזרה והרע לישראל יותר מאד, כמו שאמר בו (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד, ועל כן בא עליהם עונש כפול ומכופל שנשמד זרעו לגמרי, ולא יהיה לבבל שם ושאר נין ונכד (ישעיה יד כב), ונשמדה עירו לעולמים, שנאמר (שם יג יט) והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור ורבצו שם ציים ושעירים ירקדו שם, ואמר בו הכתוב (ירמיה נא יא) כי נקמת ה' היא נקמת היכלו, וכתיב (שם נא לה לו) חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון ודמי אל יושבי כשדים תאמר ירושלים, לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך. ופסוקים רבים כאלה׃

טו:טו "תבוא אל אבותיך בשלום" – אברהם אינו בכלל העונש

ואתה תבא אל אבותיך בשלום - ולא תראה כל אלה, לשון רש"י. ואינו נכון כפי פירושו שאמר (בפסוק יג) "כי גר יהיה זרעך" משיהיה לך זרע, ומשנולד יצחק נאמר בו ויגר אברהם בארץ פלשתים (להלן כא לד), ויגר יצחק בגרר, אם כן גם הוא בכלל הגזירה. אבל טעמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום, שלא יגיעך שום עונש דבר מאתי אף על פי שאני גוזר על בניך עונשים בעבדות וענוי׃

(ג) וַתִּקַּ֗ח שָׂרַ֤י אֵֽשֶׁת־אַבְרָם֙ אֶת־הָגָ֣ר הַמִּצְרִ֔ית שִׁפְחָתָ֖הּ מִקֵּ֣ץ עֶשֶׂר֑ שָׁנִים֙ לְשֶׁ֣בֶת אַבְרָ֔ם בְּאֶ֖רֶץ כְּנָ֑עַן וַתִּתֵּ֣ן אֹתָ֗הּ לְאַבְרָם֙ אִישָׁ֣הּ לֹ֔ו לְאִשָּׁ֖ה׃ (ד) וַיָּבֹ֣א אֶל־הָגָ֔ר וַתַּ֖הַר וַתֵּ֣רֶא כִּ֤י הָרָתָה֙ וַתֵּקַ֣ל גְּבִרְתָּ֔הּ בְּעֵינֶ֖יהָ׃ (ה) וַתֹּ֤אמֶר שָׂרַי֙ אֶל־אַבְרָ֔ם חֲמָסִ֥י עָלֶ֖יךָ אָנֹכִ֣י נָתַ֗תִּי שִׁפְחָתִי֙ בְּחֵיקֶ֔ךָ וַתֵּ֣רֶא כִּ֤י הָרָתָה֙ וָאֵקַ֣ל בְּעֵינֶ֔יהָ יִשְׁפֹּ֥ט יְקֹוָ֖ק בֵּינִ֥י וּבֵינֶֽיךָ׃ (ו) וַיֹּ֤אמֶר אַבְרָם֙ אֶל־שָׂרַ֔י הִנֵּ֥ה שִׁפְחָתֵ֖ךְ בְּיָדֵ֑ךְ עֲשִׂי־לָ֖הּ הַטֹּ֣וב בְּעֵינָ֔יִךְ וַתְּעַנֶּ֥הָ שָׂרַ֖י וַתִּבְרַ֥ח מִפָּנֶֽיהָ׃ (ז) וַיִּמְצָאָ֣הּ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק עַל־עֵ֥ין הַמַּ֖יִם בַּמִּדְבָּ֑ר עַל־הָעַ֥יִן בְּדֶ֖רֶךְ שֻֽׁור׃ (ח) וַיֹּ֗אמֶר הָגָ֤ר שִׁפְחַת֙ שָׂרַ֣י אֵי־מִזֶּ֣ה בָּ֔את וְאָנָ֖ה תֵּלֵ֑כִי וַתֹּ֣אמֶר מִפְּנֵ֥י שָׂרַ֛י גְּבִרְתִּ֖י אָנֹכִ֥י בֹרַ֖חַת׃ (ט) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק שׁ֥וּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּ֖ךְ וְהִתְעַנִּ֥י תַּחַ֖ת יָדֶֽיהָ׃ (י) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק הַרְבָּ֥ה אַרְבֶּ֖ה אֶת־זַרְעֵ֑ךְ וְלֹ֥א יִסָּפֵ֖ר מֵרֹֽב׃ (יא) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק הִנָּ֥ךְ הָרָ֖ה וְיֹלַ֣דְתְּ בֵּ֑ן וְקָרָ֣את שְׁמֹ֔ו יִשְׁמָעֵ֖אל כִּֽי־שָׁמַ֥ע יְקֹוָ֖ק אֶל־עָנְיֵֽךְ׃ (יב) וְה֣וּא יִהְיֶ֤ה פֶּ֨רֶא֙ אָדָ֔ם יָדֹ֥ו בַּכֹּ֖ל וְיַ֣ד כֹּ֑ל בֹּ֗ו וְעַל־פְּנֵ֛י כָּל־אֶחָ֥יו יִשְׁכֹּֽן׃ (יג) וַתִּקְרָ֞א שֵׁם־יְקֹוָ֣ק הַדֹּבֵ֣ר אֵלֶ֗יהָ אַתָּ֤ה אֵל֙ רֳאִ֔י כִּ֣י אָמְרָ֔ה הֲגַ֥ם הֲלֹ֖ם רָאִ֑יתִי אַחֲרֵ֖י רֹאִֽי׃ (יד) עַל־כֵּ֗ן קָרָ֤א לַבְּאֵר֙ בְּאֵ֣ר לַחַ֣י רֹאִ֔י הִנֵּ֥ה בֵֽין־קָדֵ֖שׁ וּבֵ֥ין בָּֽרֶד׃

רש"י

טז:ג ותקח שרי - לקחתה בדברים אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה:

מקץ עשר שנים - מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת:

לשבת אברם וגו' - מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו (לעיל יב ב) ואעשך לגוי גדול, עד שיבא לארץ ישראל:[31]

טז:ד ותקל גברתה בעיניה - אמרה שרי זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאלו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה:

טז:ה חמסי עליך - חמס העשוי לי, עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני שאתה שומע בזיוני ושותק:

אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך - כל ביני ובינך שבמקרא חסר, וזה מלא, קרי ביה ובינך שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה, והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון:

טז:יב פרא אדם - אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (כא כ - כא) ויהי רובה קשת וישב במדבר פארן:

ידו בכל - לסטים:

ויד כל בו - הכל שונאין אותו ומתגרין בו:

ועל פני כל אחיו ישכן - שיהיה זרעו גדול:

רמב"ן

טז:ג עשר שנים בלי ילדים וישיבת חוץ לארץ

מקץ עשר שנים - מועד הקבוע לאשה ששהתה עם בעלה י' שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת. לשבת אברם בארץ כנען, מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל, לשון רש"י. והטעם הזה איננו יפה שישיבת חוצה לארץ הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם, ומשנה ששנינו בה (יבמות סד א) בכל אדם היא. ואם היה מפני ההבטחה הזו לאברם היתה עולה לשאר האנשים:

וכבר טעו בה גם כן מן המפרשים טעות אחרת, שאמרו שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה ולא שישא אחרת. ואין הענין כן, אבל הכוונה לומר שאם היה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ ישראל, שנותנין להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו. וכן עשו אברהם ושרה, מנו מעת בואם שם:

טז:ו חטא שרה בעינוי הגר והשלכותיו לדורות

ותענה שרי ותברח מפניה - חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי:

רש"י (המשך)

טז:יג הגם הלום - לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים. ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר

גור אריה

31 **למה תלה רש"י ב"ואעשך לגוי גדול"** (על "אין ישיבת חוץ לארץ עולה") **מגיד שאין ישיבת חוץ לארץ עולים לו לפי שלא נאמר כו'.** פירוש דאם לא כן למה לא נשאה קודם זה הרבה, שהרי בחוצה לארץ היה הרבה עם שרה בלא בנים, אלא שלא עלתה ישיבת חוצה לארץ קודם שבא לארץ. והקשה הרמב"ן על פירוש זה, דהא מה שאין עולה ישיבת חוץ לארץ הוא מהלכה לכל אדם אף על גב שאינו אברהם, דכך קיימא לן במסכת יבמות (סד.), ואף על גב דלא

(טו) וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל׃ (טז) וְאַבְרָם בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם׃ {ס} פרק יז (א) וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי־אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים׃ (ב) וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד׃ (ג) וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר׃ (ד) אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם׃

רש"י

(שופטים יג כב) מות נמות, וזו ראתה ארבעה פעמים זה אחר זה ולא חרדה׃

טז:טו ויקרא אברם שם וגו' - אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר (פסוק יא) וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל׃

טז:טז ואברם בן שמנים שנה וגו' - לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן שלש עשרה שנה כשנימול ולא עכב׃

יז:א אני אל שדי - אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון, וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו די יש לו, והכל לפי הענין׃

התהלך לפני - כתרגומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי׃

והיה תמים - אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. דבר אחר והיה תמים, עכשיו אתה חסר חמשה אברים שתי עינים, שתי אזנים, וראש הגויה שאוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך מאתיים ארבעים ושמונה כמנין אבריך׃

יז:ב ואתנה בריתי - ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו׃

יז:ג ויפול אברם על פניו - ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כחג לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נופל וגלוי עינים. בברייתא דרבי אליעזר מצאתי כן׃

רמב"ן

יז:א שם "א-ל שדי" – הנהגת הנסים הנסתרים

אל שדי - שני שמות כל אחד תאר לעצמו ופירוש "אל" תקיף, מלשון אלי מואב (שמות טו טו). ופירוש "שדי" אמר רש"י שיש די באלהותי לכל בריה. ובספר מורה הנבוכים (א סג) פירש הרב כלומר, שאינו צריך במציאות מה שנמצא, ולא בקיום מציאותו, לזולתו, אבל מציאותו תספיק בעצמה׃

ורבי אברהם פירשו בשם הנגיד ז"ל מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. וזהו הנכון, כי היא מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו בה החכמים (ב"ר לה ג) "מדת הדין של מטה"׃

וטעם להזכיר עתה זה השם, כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים, להציל ממות נפשם, ולחיותם ברעב, ולפדותם במלחמה מיד חרב, ככל הנסים הנעשים לאברהם ולאבות, וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג - מו) ובפרשת והיה כי תבא (דברים כח א - סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם, כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעבדנו האלהים, ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה, אבל כולם נסים ובכולם תתנצח מערכת המזלות, אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים משנים הטבע בפירסום, והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו׃

גור אריה

שייך טעמא ד"ואעשך לגוי גדול" (לעיל יב, ב), ואם כן למה תלה רש"י טעמא ב"ואעשך לגוי גדול", ונראה לי דרש"י הוקשה לו כי אצל אברהם - שעדיין לא נצטווה על ישיבת הארץ - אם כן למה לא יעלה לו ישיבת חוצה לארץ, ולפיכך אמרו שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל. ואין להקשות מנא לן למילף מיניה שאר אדם דאין ישיבת חוץ לארץ עולה לו, שמא שאני אברהם בשביל שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" עד שיבא לארץ, אבל באדם אחר ישיבת חוץ לארץ עולה, ואין זה קשיא, דשפיר ילפינן דכמו גבי אברהם אין עולה לו ישיבת חוץ לארץ לפי שלא נאמר לו "ואעשך" עד שבא לארץ, שיותר ראוי להבנות בארץ מבחוצה לארץ, הכי נמי בכל אדם אין ישיבת חוץ לארץ עולה לו. ובודאי טעמא שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל מפני כי ראוי שיהיה כל האדם מיישב את הארץ שראוי לו, לכך לא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל, והכי נמי כל אדם אין ראוי ליישב רק הארץ שלו - שהוא ארץ ישראל, ולפיכך תלינן בעון חוץ לארץ׃

ואם תאמר אם כן נילף גם כן שאם שהה הרבה מאד בחוצה לארץ כמו שעשה אברהם לא יהיה צריך להוציא, וזה אינו, דלא אמרינן רק שאינו עולה לו וכגון ששהה בחוצה לארץ ובא לארץ אינו עולה לו, אבל אם שהה בחוצה לארץ יותר מי' שנים לא, ויראה דשאני אברהם מה שלא הוציא בחוצה לארץ שלא היה ראוי להוליד כלל בחוץ לארץ, ולפיכך לא הוציא בחוצה לארץ, אבל שאר אדם אף על גב דתלינן בחוץ לארץ, היינו שתולין בזה, אבל בודאי - אינו כן, ולפיכך בודאי אם שהה י' שנים ובא לארץ כיון דעתה הוא בא לארץ תלינן בעון חוץ לארץ ליתן לו י' שנים, אבל לבטל פריה ורביה - לא אמרינן שיהיה בחוצה לארץ לבטל פריה ורביה, וברור הוא ענין זה בלא חלוק כלל, וניחא השתא הכל, ופירש רש"י אתי שפיר׃

ואם תאמר והלא אברהם עקור היה כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (יבמות סד.), דאמרינן התם אברהם ושרה טומטומים היו, ואין זה קשיא, כי אם מטעם שהוא עקור - "מקץ י' שנים" למה לי, ועל כרחך מדכתיב "מקץ י' שנים" לדרשא אתא למילף מיניה דאסור לשהות יותר עם אשתו, ואף על גב שהיה עקור - אפשר על ידי רחמים שיתרפא, וכיון שראתה שרה שלא זכתה להבנות נתנה לו הגר, שמא ממנה תזכה להבנות, ולא יהיה עקר עוד. והרא"ם האריך בדבריו, וזה עיקר פירוש הגמרא, ואין בזה קשיא׃

(ה) וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ׃ (ו) וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד
וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ׃ (ז) וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם
לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ׃ (ח) וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת | אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת
עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים׃ (ט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת־בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ
לְדֹרֹתָם׃ (י) זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר׃ (יא) וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר
עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם׃ (יב) וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־
כֶּסֶף מִכֹּל בֶּן־נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא׃ (יג) הִמּוֹל יִמּוֹל | יְלִיד בֵּיתְךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם
לִבְרִית עוֹלָם׃ (יד) וְעָרֵל | זָכָר אֲשֶׁר לֹא־יִמּוֹל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמֶּיהָ אֶת־בְּרִיתִי הֵפַר׃ {ס}
(טו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא־תִקְרָא אֶת־שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ׃

רש"י

יז:ה כי אב המון גוים - לשון נוטריקון של שמו. ורי"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שנתוספה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע׃

יז:ז והקמותי את בריתי - ומה הוא הברית, להיות לך לאלהים׃

יז:ח לאחוזת עולם - ושם אהיה להם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה׃[32]

יז:טו לא תקרא את שמה שרי - דמשמע שרי לי ולא לאחרים כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל׃

רמב"ן (המשך)

רעה בהיות המזל טוב ויפה, כפי שיתהלך האדם לפניו, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיה מד כה). וזהו שאמרו (שבת קנו א) צא מאצטגנינות שלך וכו׃

ורש"י פירש והיה תמים, היה שלם בכל הנסיונות. ורבי אברהם אמר שלא ישאל על המילה למה. והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש (תהלים קיט פ). והנכון מה שפרשתי׃

יז:ט ברית המילה – טעמה ואות הברית

ואתה את בריתי תשמור - כתב רש"י ו' מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה שמירתו, זאת בריתי אשר תשמרו, אתם של עכשיו ובין זרעך אחריך העתידים להולד. וצדק הרב בפשוטו. ואמרו (הרד"ק) בטעם המילה, ששם זכרון באבר התאוה רב המהומה והחטא לבל ישתמשו בו רק במצוה ובמותר. ועל דרך האמת טעם "הנה בריתי אתך" כטעם "הנה אנכי עמך" (להלן כח טו), "ויאמר כי אהיה עמך" (שמות ג

רמב"ן

ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה חלק ה' עמו, וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל׃

ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת או בצירוף אל עליון עמו ויזכיר בענייניו "אלהים". וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן כד ז), ואמר ה' יראה (להלן כב יד) על מקום המקדש העתיד. ויעקב הזכיר תמיד "אל שדי" (להלן מג יד, מח ג), ומשה רבינו לא יזכיר כן לעולם. ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת יבמות (מט ב) כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה, ולפיכך אמר ישעיה וארא את ה' (ישעיה ו א), ומשה נסתכל באיספקלריא המאירה, ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), וארא את ה', כתוב באל"ף דל"ת. ועוד אזכיר זה בפרשת וארא (שמות ו ב) אם יראה אלהים בעניי׃

התהלך לפני - ללכת בדרך אשר אורה אותך, כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה), כי המצוה לאחוז דרכו קודם שיורנו יאמר "התהלך לפני", והבא אחרי הצואה יאמר "אחרי ה' תלכו". והענין בשניהם ללכת אחרי השם, לירא ממנו לבדו, ולעשות מה שיצוה׃

והיה תמים - מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג) אחרי אזהרת השם לא ימצא בך קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י), והענין בשניהם שיאמין בלבו כי הקדוש ברוך הוא לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף, הוא היכול לעשות ולבטל, ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים או למנחש ומכשף, ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים, אבל יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים, שהוא "אל" והוא "אל שדי", עושה טובה שלא היה במזל ומביא

גור אריה

32 השגחת ה' המיוחדת בארץ ישראל (על "כמי שאין לו אלוה") **אבל הדר בחוצה לארץ הוא כמי שאין לו אלוה.** פירוש שאין לו אלוה' לעזרו ולסייעו שזה מעשה אלוה, כי ארץ ישראל היא שדורש אותה בפרט, ושאר ארצות חלק למלאכים, ומי שהוא דר בחוצה לארץ הרי הוא כאילו יוצא מרשות הקדוש ברוך הוא חס ושלום׃

(טז) וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבֵרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ׃ (יז) וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־
פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְבֶן מֵאָה־שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם־שָׂרָה הֲבַת־תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד׃ (יח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־
הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ׃ (יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק
וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו׃ (כ) וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה| בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ
וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל׃ (כא) וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר
תֵּלֶד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת׃ (כב) וַיְכַל לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם׃ (כג) וַיִּקַּח אַבְרָהָם
אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם
בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ אֱלֹהִים׃ (כד) וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ (כה)
וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ (כו) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ׃
(כז) וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמְּלוּ אִתּוֹ׃ {פ}

רש״י

יז:טז ובֵרכתי אותה - ומה הוא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (לקמן יח יב) אחרי בלותי היתה לי עדנה׃

וברכתיה - בהנקת שדים, כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה, והיא היניקה את כולם, הוא שנאמר (כא ז) היניקה בנים שרה. בראשית רבה (נג ט) רמזו במקצת׃

יז:יז ויפל אברהם על פניו ויצחק - זה תירגם אנקלוס וחדי, לשון שמחה, ושל שרה לשון מחוך. למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה. וזהו שהקפיד הקדוש ברוך הוא על שרה ולא הקפיד על אברהם׃

ואם שרה הבת תשעים שנה - היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידין בני חמש מאות שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם, וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמיהרו תולדותיהן בני ששים ובני שבעים׃

יז:יח לו ישמעאל יחיה - הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה׃

יחיה לפניך - יחיה ביראתך, כמו (פסוק א) התהלך לפני, פלח קדמי׃

רמב״ן

יב), ״יהי ה׳ אלהינו עמנו״ (מ״א ח נז). יאמר כי הברית יהיה עמו ולכן יפרה וירבה. ואחר כך צוה שישמור אברהם הברית הזאת, ותהיה המילה לאות ברית, והנה האות הזה אות כשבת, ולכן ידחה אותו. והבן זה (עי׳ זהר לך לך פט א)׃

רש״י (המשך)

יז:יט וקראת את שמו יצחק - על שם הצחוק. ויש אומרים על שם י׳ נסיונות, וצ׳ שנה של שרה, וח׳ ימים שנימול, וק׳ שנה של אברהם. והקימותי את בריתי למה נאמר, והרי כבר כתיב (פסוק ט) ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו׳ אלא לפי שאומר (פסוק ז) והקמותי וגו׳, יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמותי את בריתי אתו, ולא עם אחרים. ואת בריתי אקים את יצחק, למה נאמר, [אלא למד שהיה קדוש מבטן]. דבר אחר אמר ר׳ אבא מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) כי הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו, זה ישמעאל וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק׃

את בריתי - ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק׃

יז:כב מעל אברהם - לשון נקיה הוא כלפי שכינה, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום׃[33]

גור אריה

33 האבות כמרכבה שלמה (על ״הצדיקים מרכבתו של מקום״) **ולפי מדרשו שהצדיקים הם מרכבתו של הקדוש ברוך הוא.** וטעמא דמילתא כי על ידם השכינה שורה בארץ, והשכינה היא עליהם, ולפיכך הם כסא לשכינה ומרכבתו. אבל בב״ר (מז, ו) לא אמרו רק שהאבות הן הן המרכבה שלימה, ורש״י כתב שהצדיקים הן הן מרכבתו (קושית הרמב״ן), ויראה דטעמא דרש״י שהאבות הן הן המרכבה שלימה, כי אחר שהיו שלשה אבות - והן אבות העולם - הן הן המרכבה שלימה בכלל, אבל שאר צדיקים הם פרטים ואינם מרכבה שלימה, וכל אחד יש לו ענין מה מן המרכבה. אך יראה שאין שייך לומר מרכבה רק באבות מטעם זה עצמו, לפי שהם אבות העולם בכלל, וראוי שיהיו מרכבה, אבל פרטי הצדיקים מפני שהם פרטים - לא שייך בהם מרכבה, ובזה דברי רז״ל במדרש (ב״ר מז, ו) ׳האבות הן הן המרכבה׳, דוקא אבות מטעם שאמרנו׃